

Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Vilayat-ı Şarkiyeye Islahatında Rusya'nın Tutumumu ve Ermenilerin Beklentileri

Mustafa Bostancı*

Özet

1878 Berlin Antlaşması'nda kayda geçen Şarki Anadolu Islahatı, Avrupa Devletlerinin Osmanlı'ya yönelik hedeflerini gerçekleştirmede bir istismar vasıtası olarak kullanılmıştır. Bâb-ı Ali, İngiltere ile birlikte bir ıslahat yapmak arzusundaiken, devreye diğer Avrupalı devletler, özellikle de Rusya girmiştir. Rusya, Ermeni ıslahatını bahane ederek Doğu Anadolu'da kendi hakimiyetinde veya Avrupa'nın denetiminde muhtar bir Ermenistan kurmayı hedeflemiştir. Ermeniler ise sürekli dış müdahaleye davetiye çıkaran bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu ıslahatların tatbik edilmesi durumunda İmparatorluk topraklarında kopmalar olabileceğinden endişe eden Osmanlı Devleti, ıslahatların yapılmasını geciktirmiştir. Uzun süren müzakerelerden sonra Rusya ile bir anlaşma imzalanmış, genel müfettişler göreve başlamak üzereyken Birinci Dünya Savaşı çıkmış, Osmanlı Devleti seferberlik ilan edince de Ermeni ıslahatı askıya alınmıştır.

Bu makalede Şarki Anadolu Islahatı konusunda Rusya'nın tutumunu ve Ermenilerin beklentileri

özellikle dönemin basınına göre aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şarki Anadolu Islahatı, Ermeniler, Osmanlı Devleti, Rusya, Dış Politika.

Russia's Attitude Towards The Reformation Of Eastern Anatolia Provinces On The Eve Of World War-I And Expectations Of The Armenians

Abstract

The Eastern Anatolia Reform that cited in Berlin Treaty of 1878 was used as a means of abuse and exploitation in achieving by the European States of their objectives to the Ottoman Empire. "Bab-ı Ali", while aspiring to carry out a reform along with Britain, other European States, especially Russia, took part. The Russia, under the pretext of the Armenian reforms, aimed to establish an autonomous Armenia in the Eastern Anatolia, either at its domination or under the supervision of Europe. The Armenians, however, displayed an approach which always issued an invitation to the foreign interference. In case of application of these reforms and improvements, the Ottoman Empire worrying that splits and severances may occur at territories of the Empire delayed execution of reforms and improvements. After lengthy discussions and negotiations a Treaty was signed with Russia; while the inspectors general were about to commence their task, the World War-I broke out, and when the Ottoman Empire declared mobilization however the Armenian reformation was suspended.

In this Article, for the issue regarding the Reform of Eastern Anatolia, attitude of Russia and expectations of Armenians have been tried to be elucidated and assessed specifically in accordance with the press of the era.

Key Words: Reform at Eastern Anatolia, Armenians, Ottoman Empire, Russia, Foreign Policy.

Giriş

Milletlerarası arenada çok çetin bir mücadeleye sahne olan Şarki Anadolu Islaha-

(*) Yrd. Doç Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

tı, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde, en baştan itibaren bölgede yaşayan Ermenilerle ilişkilendirilen bir mesele olarak ele alınmıştır. Osmanlı Hükümeti, Şarki Anadolu'daki sıkıntıları gidermek hususunda, bölgede yaşayan her kesimi kapsayacak şekilde ciddi ve kararlı bir ıslahata yönelmiş ve ıslahat için gereken; mali yeterlilik, uzmanlar, zaman, uzun soluklu sulh, uluslararası destek, sabır vb. gibi unsurları, içeride Ermenilerin muhtariyet/bağımsızlık beklentileri, dışarıda da Büyük Devletlerin Şark Meselesi'ni kendi ilkelere ve hedefleri doğrultusunda halletmeye çalışan tavırları ya da söz konusu devletlerin kendi aralarındaki rekabeti sebebiyle, mümkün olduğu ölçüde esnek davranarak temin etmeye çalışmıştır.

Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkasya'nın büyük bir bölümü 19. yüzyılda Rusya tarafından işgal edilmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Kars, Ardahan ve Batum Ruslar tarafından işgal edilmişti. Diğer Avrupa devletlerinin tepkisini çekmemek için, Boğazlardan Akdeniz'e inme ümidi azalan Rusya, Doğu Anadolu üzerinden sıcak denizlere açılma yolunu denedi. Bu iş için kullanılacak en uygun toplum Ermenilerdi. Doğudaki Rus ilerlemesi sırasında Ermenilerin desteği sağlanırsa kolayca Akdeniz'e inilebilirdi. Ermeniler de Rusya'nın desteğini sağlamak için böyle bir işbirliğine hazırды. Bu işbirliği Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında resmen ortaya çıkmıştı¹.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Anadolu'ya giren Rus orduları, Ermenilerle temas etmişler ve önemli destek elde etmişlerdi. Rus ordusunda bulunan Ermeni askerler, Ermeni Patriği Nerses'i Ayastefanos'ta Çar'ın kardeşi Grandük Nikola'nın karargahına göndertip, Bâbîâli'ye kabul ettirilecek muahedede Ermeniler lehinde hüküm koydurması için teşebbüste bulunmasını sağladılar².

Rusya açısından, Osmanlı Devleti bünyesinde huzursuz, kangrene dönüşmüş

bir Ermeni toplumunun bulunması daha yararlıydı³. Bu düşünceyle Rusya 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesini Ermenilerin lehine olarak; "Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde, bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslâhat ve tensikatı vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini koruyacağını taahhüt eder" şeklinde Bâb-ı Ali'ye kabul ettirdi⁴. Böylece Ermeni Meselesi ilk kez uluslararası bir belgeye yansdı⁵.

Ayastefanos Antlaşması diğer Avrupa Devletleri tarafından kabul edilmeyince, aynı yıl Berlin'de bir kongre toplandı⁶ ve 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın 61. maddesi Ermenilerle ilgili olarak; "Bab-ı Ali, ahalisi Ermeni bulunan eyâlâtta ihtiyacât-ı mahalliyenin icâb ettiği reformu/ıslahatı bilâ-tehir icrâ ve Ermenilerin, Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini te'min etmeyi taahhüd eder ve arasına bu bâbda ittihaz olunacak tedâbiri, devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşâ-rünileyhin, tedâbir-i mezkûrünün icrâsına nezâret eyleyeceklerdir" hükmünü getirmekteydi⁷. Böylece Avrupa Devletleri, Türk-Ermeni ilişkilerine müdahale hakkını elde etmiş oluyorlardı.

İngiltere, Berlin Antlaşması ile ipleri eline geçirmişti ve Ermenileri kendi tarafına çekmede önemli avantaj sağlamış olan

- (1) Yavuz Ercan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bazı Sorunlar ve Günü-müze Yansımaları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2002, s.60.
- (2) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983, C. VIII, s. 129.
- (3) Ramazan Çalk, Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Devri Ermeni Olayları, Ankara, 1998, s. 79.
- (4) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983, C. VIII, s. 129; H. Tahsin Fendoğlu, "Türk (Osmanlı)-ABD İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu", Düünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Editörler: İ. Bal - M. Çufalı, Ankara, 2003, 1. Baskı. s. 227.
- (5) Ercan, a.g.e., s.60.
- (6) Ercan, a.g.e., s.60.
- (7) Ali Karaca, "Türkiye'de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği (1878-1915)", Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (İstanbul; 24-25 Mayıs 2001), İstanbul, 2001, s. 107; Musa Şaşmaz, "Ermeniler Hakkında Reformların Uygulanması (1895- 1897)", Osmanlı'dan Günü-müze Ermeni Sorunu, Ed. Hasan Celâl Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 173; Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)". Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (Erzurum, 8-12 Ekim 1984), Ankara, 1985, s. 20.

Rusya'nın kozunu yok etmeye kararlıydı⁸. Reform konusu dolayısıyla harekete geçen İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury, 8 Ağustos 1878 tarihinde Büyükelçi Layard'a gönderdiği uzun bir talimatla Anadolu İslahatına dair programını açıkladı. Buna göre; Bâbiâli'nin Anadolu'daki vilayetlerinde kurulacak Jandarma kuvvetleri, Avrupalı subayların komutası altında olacak, Anadolu'nun büyük şehirlerinde merkezi mahkemeler kurulacak ve bunlara, alt kademedeki diğer mahkemeleri denetleme yetkisi verilecek, ayrıca merkezi bir hakim tayin edilerek, verilecek her hüküm hakkında kendilerinin fikri alınacak, her vilayete o bölgenin vergisinden sorumlu bir tahsildar tayin edilecek ve bu görevli, 10 yıl içinde tamamen kaldırılması ön görülen aşar vergisinin feshi işlemine başlayacaktı. Bu memurlar da tercihen Avrupalı olacaktı⁹. İngiltere, şartları sonu çok ağır olan ıslahat programını Osmanlı Devleti'ne uygulamak için büyük bir baskı uygulamıştır. Bunun üzerine İngiltere'nin karşısında alternatif aramaya koyulan Bab-ı Ali, Almanya'yı kendi yanına çekmeyi düşünmüştür.

Bu arada Osmanlı Devleti'nin başına Ermeni Meselesini açan Rusya'da Çar II. Aleksandr'ın, 1881 Martı'nda öldürülmesi sonrasında Rusya, dışarıda her türlü bağımsızlık hareketlerine karşı koyan, içeride ise Ruslaştırma siyaseti güden bir politika izlemeye başladı¹⁰. Çar III. Aleksandr ve onun hükümeti, tümüyle Ermenilere şüpheyle bakmaya ve güçlü bir Anti-Ermeni politikası takip etmeye başladılar¹¹. Kısacası Ermeniler destekçilerini kaybetmeye başladılar ve bu nedenle de yeni yollar aramaya koyuldular. Bağımsız Ermenistan kurmayı amaçlayan Ermeni milliyetçiler bu yeni durum üzerine, cemiyet ve fırkalaşma faaliyetlerine ivme kazandırmaya çalışacaklardır. Osmanlı Devleti'nde de cemiyetler kuran ya da şubeler açan Ermeniler, ülkede büyük toplumsal veya siyasal olaylar çıkaracaklardır¹².

Ermeni ayaklanmaları Şarki Anadolu'da 1860'lar ve öncesinde baş göstermiş

olmakla birlikte; ihtilalci Ermeni örgütleri ancak 1890'larda planlarını gerçekleştirmeye başladılar¹³.

Rusların uyguladığı baskılar sonucu dağılan Ermenileri birleştirmek amacıyla, 1887'de İsviçre (Cenevre)'de, Hınçak (Çan Sesi) komitesi kuruldu¹⁴ ve bu komitenin memnun edemediği bazı Ermeniler, daha sonra, önce Troşak (Bayrak) adı altında birleşirken, ardından da 1890 yılında Taşnaksutun adıyla anılan bir komite/parti durumuna geldiler ve bir terör örgütü olarak ortaya çıktılar¹⁵. Her iki örgüt de Türkiye'de büyük illerde temsilciler bulundurarak, siyaseten bir etkinliğe sahip oldular¹⁶.

Cemiyetlerin, örgütlü ve sistematik gayretleri sonucunda ortaya çıkan başlıca önemli olaylar, Ermeni Meselesi'nin sürekli olarak gündemde kalmasına sebep olmuştur¹⁷.

Bu arada İngiltere, Fransa ve Rusya 11 Mayıs 1895'te, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince Doğu Anadolu'nun altı vilayetinde ıslahat yapılması için Babiâli'ye bir "İslahat Layihası" sundular¹⁸. Notada; Şarki Anadolu'ya beşer yıl müddetle valiler tayi-

- (8) Muammer Demirel, "İngiliz Belgelerinde Türkiye Ermenilerine Yaklaşım (1860-1918)", Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Editörler: İ. Bal - M. Çufalı, Ankara, 2003, 1. Baskı, s. 246.
- (9) Cevdet Küçük, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897) İstanbul, 1986, s.18-19.
- (10) Davut Kılıç, "Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmişin Rolü (1828-1915)", Ermeni Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2001, C. I, S. 2, s. 58.
- (11) Demirel, a.g.m., s. 211.
- (12) Ergünöz Akçora, "Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk-Ermeni İlişkilerine Etkileri", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ed. Hasan Celal Güzel, Ankara, 2001, s.125-126.
- (13) Justin McCarthy, Kim Başlattı?, Çev. Sedat İşiçi, 1. Baskı, İzmir, 2003, s. 13.
- (14) Erdal İlter, Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silâhlanma Faaliyetleri (1890-1923), İstanbul, 1995, s. 25.
- (15) Erdal İlter, "Taşnak Partisinin Ermeni İsyanlarındaki Rolü (1892-1914)", 21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2000, s. 85.
- (16) Gaston Gaillard, Türk-Ermeni Sorun, Çev. Nuri Bilgin, 2. Baskı, İzmir, 2003, s. 5.
- (17) Bu olaylardan başlıcaları: Erzurum Vak'ası (20 Haziran 1890), Kumkapı Gösterisi (15 Temmuz 1890), Birinci Sason İsyanı (Ağustos 1894), Babiâli Yürüyüşü (30 Eylül 1895), Zeytûn (Marş'a bağlı) İsyanı (Eylül-Ekim 1895), Birinci Van İsyanı (2 Haziran 1896), Osmanlı Bankası Baskını (14 Temmuz 1896), II. Abdülhamid'e Suikast Girişimi (Yıldız Suikasti) (21 Temmuz 1905); Y. Atilla Şehirli, "Osmanlı Devleti'nde İhtilalci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Editörler: İdris Bal, Mustafa Çufalı, 1. Baskı, Ankara, 2003, s. 260; Küçük, a.g.e., s. 105-109. vd.
- (18) Şehirli, a.g.m., s. 263.

ni, bunların seçilmesinde büyük devletlerin muvafakatının alınması, her unsurun katılacağı vilayet meclisleri ve jandarma teşkilatı kurulması, mahkemesi görülen veya hüküm giymiş olanlarla adi suçlardan olan cinayetlere katılmış bulunan Ermeniler için genel af çıkartılması, olaylarda zarara uğrayan Ermenilere tazminat verilmesi, mezhep değiştirme yaşınının 21 olarak düzenlenmesi, adli ve mali işlerin düzenlenmesi, göçebe aşiretlerin hareketlerinin kontrol altına alınması şeklindeki hususlar zikredilmişti¹⁹.

Osmanlı Padişahı, Ermeniler için istenen milli statü hakkı ile genel af isteklerini kabul ve ilan edince devletleri biraz yatıştırdı²⁰.

1. Şarkı Anadolu Islahatında Rusya'nın Tutumu

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'nı kaybetmesi ayrılıkçı Ermenileri çok memnun etmiştir. Bitlis Rus Konsolosu General Mayewski'nin, İstanbul Rus Elçiliği'ne gönderdiği raporda; bu savaşın Ermeniler arasında Türk hakimiyetinden kurtulabilecekleri fikrini uyandırdığını ve Rusya'nın Van, Bitlis, Erzurum'u işgal edeceği hakkında Ermenilerin yaydığı haberler sonunda, bunun için bir sebebin yeterli olacağı belirtilmiş, hatta Ermenilerin, geceleri evlerinde sık sık toplantılar yaptıkları ve Bitlis Müslümanlarının ev ve topraklarını aralarında bölüştükleri ileri sürülmüştür.

Balkan Savaşı sonrası toplanmış olan Londra Konferansı'na Ermeni davasının da alınmasını isteyen Taşnaksutyun ve Bogos Nubar Paşa, bekledikleri ilgiyi tam olarak bulamamışlar, ancak Nubar Paşa Londra Konferansı'na bir muhtıra vermeyi başarmıştır. Bu muhtırada şu isteklere yer verilmiştir:

1- Ermenilerle meskun altı vilayet için Osmanlı Hükümeti tarafından seçilmiş ve büyük devletlerce tasdik edilmiş bir genel valinin tayini,

2- Genel valinin faaliyetlerine nezaret edecek, üç Müslüman, üç Avrupalı ve üç Ermeni'den oluşacak bir karma komisyonun oluşturulması,

3- Daha sonra bir kısım muavinin Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Mamüretülaziz (Elazığ), Erzurum'a gönderilmesi²¹.

Osmanlı Hükümeti ise ikinci bir Balkan faciası yaşanmaması için ıslahat konusunda oldukça arzulu görünmüş ve kısa sürede bir ıslahat paketi hazırlayarak 24 Nisan 1913'te Londra'ya göndermiştir. Islahat paketine göre özetle: Altı vilayet, Erzurum(merkez), Bitlis, Van ve Elazığ(merkez), Sivas, Diyarbakır olmak üzere iki idari bölgeye ayrılmıştır. Her merkezde iki Müslüman, iki Ermeni ve iki yabancı temsilciden oluşacak bir komisyon kurulacaktı. Adı geçen bölgedeki koordinasyonun sağlanması için Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir İngiliz genel müfettişin atanmasını da ayrıca talep edilmiştir²².

Kafkas sınırlarına yakın Türk vilayetlerine İngiliz subaylarının gönderilmesine şiddetle karşı çıkan Rusya, bu nedenle konuyu diplomatik alanda tartışmaya açmıştır²³. Rusya'nın amacı, ıslahat projesine taraf olmaktı. Paris ve Londra'daki Rus Büyükelçilikleri Fransız ve İngiliz Dışişleri Bakanlıklarına 26-27 Mayıs 1913'te birer nota vermişlerdir. Özellikle İngiltere'ye verilen notada; gerek Kafkasya'daki iç durum, gerekse ona yakın bölgelerdeki Rus çıkarları dolayısıyla Ermeni meselesinin Rusya açısından öneminin anlaşılması istenmiştir. Rus Hükümeti'nin, Balkan buhranı esnasında Küçük Asya'da bir karmaşanın meydana gelmemesi için Ermenileri sürekli kontrol altında tuttuğuna değinil-

(19) Mithat Sertoğlu, "Türkiye'de Ermeni Meselesi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 1,3, İstanbul, 1967, s. 58; Küçük, a.g.e., s. 116-120.

(20) Şehirli, a.g.m., s. 263.

(21) Erdem Karaca, "Ahmet Ağaoglu'nun Kaleminden Şarkı Anadolu Islahatı(1913-1914)", Gazi Akademik Bakış, C. 3, S.6, Yaz 2010, s.17-18.

(22) Erdem Karaca, "Hüseyin Cahit Yalçın'ın Kaleminden Şarkı Anadolu Islahatı(1913-1914)", Gazi Akademik Bakış, C.4, S.7, Kış 2010, s.167.

(23) Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918, Ankara, 2001, s. 24.

miş, vakti geldiğinde de Fransa ve İngiltere'yi bu meseleye ortak kılacaklarını Ermenilere taahhüt ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın inanacağı Ermenilere yönelik bir ıslahat programının Türkiye'de uygulanması durumunda genel bir Ermeni ayaklanmasının önüne geçilebileceğine de işaret edilmiştir²⁴.

Bu arada Berlin Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa'nın gönderdiği 16 Haziran 1913 tarihli bir telgrafta; Ermenilerin yaşadıkları Osmanlı vilayetlerinde ıslahat yapılmasına bir an önce başlanarak 1895 anlaşmasına dayanan bir program hazırlanıp verilmesi gereğini belirtmiş ve aldığı bir habere göre de, müdahale zemini hazırlamak için Rus Hükümeti tarafından bu vilayetlerde karışıklık çıkarılmasından korkulduğunu bildirmiştir²⁵.

İnisiyatif ele almayı istemekle birlikte Rusya aslında meselenin İstanbul'daki Rus, Fransız ve İngiliz Elçileri arasında görüşülmesinden yana idi. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nde büyük yatırımlara girişmiş olan ve bu yüzden Osmanlı Devleti'nin devamını isteyen Almanya ise, üç devletin Osmanlı topraklarını aralarında taksim etmelerinden çekinmekte ve Osmanlı Devleti dahil bütün devletlerin katılımıyla ıslahatın görüşülmesini istemekteydi. Almanya'nın tavrına rağmen, üç devletin İstanbul'daki büyükelçileri bir alt komisyon kurarak, eski ıslahat projelerinden de yararlanılarak, yeni bir ıslahat projesi hazırlamışlardır²⁶.

Tanın ve İkdam gazetelerinde ıslahat projesi hakkında şu bilgilere yer verilmekteydi: "Yakında sefaretlerin Rusya Hükümeti tarafından istihzar edilen Ermeni ıslahatı projesinden haberdar edilecekleri haber alınıyor. Bu proje mucibince; Erzurum, Van, Sivas, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz vilayetleri birleştirilecek, Genel Vali, Babıâli tarafından, Düvel-i Muazzamanın onayı ile tayin olunacak ve memurluğu beş sene devam edecek, beş sene müddetle bir vilayet meclisi seçimle oluşacak ve iş bu mecliste Müslüman ve

Hıristiyan aza müsavi derecede olacak, Jandarmaların yarısı Hıristiyan, yarısı Müslüman olacak ve bunları Avrupalı zabıtlar kumanda edecek, Ermeni lisanının istimali kanunen mecaz olacak, Hamidiye Alayları terhis edilecek, memurlar yarı yarıya Müslüman ve Hıristiyan olacak, serbesti-i tedrisat ilan edilecek, ıslahat-ı adliye icra olunacaktı. Bu projenin tanzim edilmesinde 1880 ve 1895 ıslahat projelerinden istifade edilmiştir. Yalnız bunlar biraz tahfif edilmiştir. Ne şekil ve surette olacağı temin edilmemekle beraber, Düvel-i Muazzamanın ıslahatın icrasını temin edecekleri söyleniyor."²⁷

İttihatçılar ise Osmanlı Devleti üzerinde yapılan güç denemesi hesaplarının bilincindeydi ve Şarki Anadolu'daki Rus teşebbüslerine karşı İngilizleri kullanmak istiyorlardı. İngiltere ise daha global bir dünya politikasına sahip bulunduğu için Rusya'ya karşı kullanmak istemiş; bu nedenle Osmanlı'nın isteklerini gizliden kabul, açıktan reddetmek siyasetine yönelmiş ve bölgedeki çıkarlarını Rusya üzerinden sağlamaya çalışmayı kendisi için daha uygun görmüştür²⁸.

30 Haziran 1913 tarihinde İstanbul'da toplanan Elçiler Konferansı'na Rus Büyükelçisi De Giers, Ermenistan'da uygulanacak ıslahatın 22 maddelik ön tasarısını sunmuştu. Tasarı Rus Büyükelçiliği Baş Tercümanı Mandelstam tarafından, 1895 tarihli Ermenistan İslahatı ve 1880 tarihli Avrupa Türkiyesi Vilayetleri Kanun Tasarıları esas alınarak hazırlanmıştı. Tasarının önemli maddeleri şunlardı:

- (24) Erdem Karaca, "1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansıması", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD), Yıl 10, S.19 (Bahar 2014), s.84.
- (25) Münir Süreyya Bey, Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914), Yayına Hazırlayanlar: U. Demirbaş, A. O. Çınar, M. Demirel, S. Dilber, R. Karacakaya, N. Koltuk, Ü. Ünemlioğlu, BOA, Ankara, 2001, s. 83.
- (26) Halaçoğlu, a.g.e., s. 25.
- (27) Tanin, 29 Haziran 1913, No: 1646, s. 3; İkdam, 28 Haziran 1913, No: 5876, s. 3-4.
- (28) Yuluğ Tekin Kurat, "Doğu Anadolu'da Ermeni Sorunu (1900-1920)", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (Erzurum; 8-12 Ekim 1984), Ankara, 1985, s. 230.

1. Doğu Vilayetleri bir vilayet halinde birleştirilecek(Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas).

2. Genel Vali büyük devletlerin tasvi-biyle padişah tarafından beş yıl için atanacak ve Osmanlı tebaası Hıristiyan, tercihen de Avrupalı olacaktır.

3. Genel valiye icra kuvveti tanınacak, eyaletin idare, adliye ve polis amirleri ile jandarma kumandanını tayin yetkisine sahip bulunacaktır.

5. Eyalet meclisleri kazalarda belirlenmiş eşit sayıda Müslüman ve Hıristiyan üyelerden oluşturulacaktır.

7. Eyalet meclisinin kanun yapma yetkisi olacaktır. Meclisten oy çokluğuyla geçen kanunu padişah iki ay içinde kabul veya reddedecekti.

8. Eyalet sancaklarının birer idare meclisi bulunacak ve meclis, tabii üye olan mülki ve dini reislerden başka, kaza idare meclisleri tarafından seçilmiş üçü Müslüman üçü Hıristiyan altı üyeden teşekkül edecekti.

12. Eyalette oturan erkekler askerlik hizmetini barış zamanında kendi bölgelerinde yapacaklardı. Hamidiye Alayları kaldırılacaktı.

14. Vilayetlere göçmen yerleştirilmeyecekti.

15. Yukarıdaki esaslara uygun olmak üzere, vilayet dışında kalan ve bilhassa Kilikya'da bulunan Ermenilerin durumunu düzeltmek için tedbirler alınacaktı.

16. Vilayette yaşayan her ulus her derecede özel okul açabilir ve bu maksatla kendi üyelerinden ayrıca vergi toplayabilecekti. Okullarda Türkçe mecburi olacak ve denetimi ise genel valiye ait olacaktır.

17. Türlü seçimlerde oy vermek ve seçilmek hakkı yalnız meskun ahaliye mahsus olacaktır.

18. Büyük devletler bütün bu hükümlerin yürütülmesiyle ilgilenecekler ve bunu sağlayacaklardır²⁹.

Almanya'nın da telkinleri ile Osmanlı Hükümeti bu tasarımı reddedince Rusya, tasarıya en büyük tepkinin Almanya'dan geldiğini görmüş ve İstanbul'daki elçisine Almanya ile anlaşma yollarının araştırılması konusunda direktif vermiştir³⁰.

Bütün zorluklara rağmen Osmanlı Hükümeti'nin, ıslahat konusunu gündemine aldığı ve bu konuda kararlı bir biçimde çalıştığı görülmektedir. Asayiş ve güvenlik meselesinin çözümlenmesi amacıyla Diyarbakır'a 280, Van'a 300, Sivas, Trabzon, Erzurum, Bitlis ve Elazığ'a da 300'er jandarma ilave edildiği gibi Jandarma gönderilmesine de devam edilmiştir. Elli kadar kazaya da adliye teşkilatı açılmıştır. Ayrıca, suçluların yakalanıp cezalandırıldığına ilişkin haberlere çok sık rastlanmaktaydı. Yöneticiler, artık vilayetleri daha fazla dolaşmakta ve ihtiyaçları yerinde tespit etmeye çalışmaktaydılar. Ne var ki, adliye müfettişliği, genel müfettişlik, yabancı uzmanların görevlendirilmesi gibi konular ise zamana ve mali imkanlara bağlıydı. Osmanlı Hükümetince ıslahat müfettişliği konusunda hazırlanmış olan tasarı İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya temsilcilerince olumlu karşılanırken, sadece Rus temsilcisi tarafından olumsuz bulunmuş ve reddedilmiştir. 3-24 Temmuz tarihleri arasında Avusturya seferinde bir araya gelen Avrupa devletleri elçileri bu defa da Rus tasarısını değerlendirmişlerdir. Alman Elçisi Wangenheim, Rus tasarısına karşı çıkmış, bunun ileride Ermenileri özerk hale getireceğine dikkat çekmiş ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yol açabileceğini belirtmiştir. Fransa'nın da Almanya'nın yanında yer almasıyla, yapılacak ıslahatın sadece Ermenilerin yaşadıkları yerlerde değil,

(29) Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ed. H. Celâl Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, s. 118-119; Bayur, a.g.e., C. II, Kısım III, s. 110.

(30) Halaçoğlu, a.g.e, s. 25.

diğer bölgelerde de uygulanması ilkesi benimsenmiştir³¹.

30 Ağustos 1913'te Rus hükümeti, Almanya ile Ermeni işi üzerinde görüşmelere başlamak için bir adım atmıştır. Berlin'deki Rus işgüderi Bronevski, Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi işleri müdürü Wilhelm fon Stumm'a 29 Ağustos tarihli bir yazı vermiştir. Yazının özü şudur;

Bir aydır İstanbul komisyonu işlerini bitirdi. Rus ön tasarısının başlıca iki maddesinin yani: tek bir "Ermeni Vilayeti"nin kurulması ve genel valinin büyük devletlerin oyu üzerine atanması işlerinde Büyük Devletler arasında görüş birliğinin sağlanamamış olmasının acınacak bir şeydir. Rus Hükümeti'ne göre genel valinin Büyük Devletlerin oyu olmadan seçilmesi ıslahattan vazgeçilmesi demektir. Tek bir "Ermeni Vilayeti"nin kurulması işi esasen Berlin Andlaşmasıyla ve 1895 iradesiyle göze alınmıştır.

Rus andıcı ayrıca bir dilek ileri sürmemekte olup yalnızca görüşmelere yeniden başlanılmak istenildiğinin bir belirtisi olarak verilmiş benziyordu³².

Bu gibi girişimlerin ardından İstanbul'da görüşmelerde yer alan Rus Büyükelçisi Girs ile Alman Büyükelçisi Vangenhaym, bir dizi müzakereden sonra altı maddelik bir tasarı hazırlamayı başarmışlardır³³.

Rusya'nın Şarki Anadolu konusunda yapılacak her türlü teşebbüse fazlaca ilgi göstermesinin temel nedeni Ermenileri cidden düşünüyor, Türkleri ve Müslümanları önemsemiyor olması değildi esasında. Tek kaygısı, sıcak denizlere -Akdeniz'e- ancak o günün şartları içerisinde Ermeniler vasıtasıyla ulaşabileceğini düşünüyor olmasıydı sadece. Çünkü Boğazlar vasıtasıyla bunu yapamamaktaydı. Ve geriye sadece İskenderun körfezine ulaşmak dışında da bir seçenek kalmamıştı. Ne var ki Rusya, bu niyetinin gerçekleşebilmesinin artık Almanların ikna edilmesine bağlı olduğunu da anlamış bulunuyordu.

Yalnızlığın getirdiği kaygıyla Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından yana olmadığını belirten Rusya, bir yandan Ermenileri korumak adına hareket ettiğini göstermeye çalışmış, bir yandan da nabız yoklayarak, istediğinin olmaması halinde bölgede kargaşa çıkararak müdahalede bulunabilirim tehdidini savurmuştur³⁴.

22 Eylül 1913 tarihinde kabul edilen altı maddelik tasarının özünün ne olduğuna gelince;

"1. Bab- Ali, Doğu Anadolu'nun iki kısmı: a- Erzurum, Trabzon, Sivas ve b- Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır için kendileriyle beşer yıllık kontrat yapılabileceği iki genel müfettişi tavsiye etmelerini Büyük Devletlerden istemeye karar vermiştir.

2. Bab-ı Ali, bu genel müfettişlere şu hakları tanır:

Atanacak büyük görevlilerle yargıçların adlarını Osmanlı Hükümetine sunmak, öbür işyarları kendileri atamak; özgürlükle ve hiç istisnasız kendi kesimlerindeki bütün görevlileri azletmek.

3. Her iki kesimde de üyeleri yarı yarıya seçimle gelmiş Müslüman ve Hıristiyan üyelerden kurulu birer meclis olacaktır.

4. Her iki kesimde de görevliler için bu sayı eşitliği esası yürütülecektir.

5. Bab-ı Ali, ıslahatın yürütülmesini, İstanbul'daki büyükelçiler ve yerindeki konsoloslarıyla doğrudan doğruya kontrole Büyük Devletleri davet eder.

6. Bab-ı Ali, Doğu Anadolu'nun iki kesiminde yürütülecek öbür ıslahat için Büyük Devletlerle anlaşmak düşüncesindedir"³⁵.

(31) Karaca, "Ahmet Ağaoğlu'nun Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı(1913-1914)", s.19-20.

(32) Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. II, Kısım III, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 139-140.

(33) Bayur, a.g.e., s. 145.

(34) Karaca, "Ahmet Ağaoğlu'nun Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı(1913-1914)", s.20.

(35) Bayur, a.g.e., s. 145-146.

Vangenhaym'ın söz konusu altı maddede kendi hükümetine bildirdikten sonra anlaşılana şudur ki; Almanya Osmanlı'dan uzaklaşıp Ruslarla işbirliği yapmıştır. Hedef, Osmanlı'ya bu maddeleri birer ikişer kabul ettirmek, böylece onu, en baştan ürkütüp; çekingen ve karşıt duruma sokmayarak, yavaş yavaş uysallaştırmaktır. Vangenhaym, hükümetine bildirdiği görüşleri şöyleydi;

“Bu programın yolunda yürütülmesi bakımından, Bab-ı Ali'ye daha şimdiden bütün programı bildirmenin tavsiyeye şayan olmadığı, fakat zeminin yavaş yavaş hazırlanması gerektiği düşüncesindeyiz. Bunun için ilk önce, Sadrazamı büyük devletlere bir nota ile başvurarak, iki müfettiş tavsiye etmelerini dilemeye sevk etmeyi düşünüyoruz. Karşı (cevabi) notada da, programın öteki noktalarını Bab-ı Ali'ye, büyük devletlerin bir temennisi olarak bildirebiliriz. Arada geçen zamanda da, Sadrazamın üzerinde işlemeliyiz. Şimdi artık, Bay De Giers tarafından da kabul edilmiş başlıca esas, Bab-ı Ali'nin, programı, baskı ile değil, ikna yolu ile tatbik etmeyi kabul etmesi ve ancak Bab-ı Ali'nin muvafakatini alınacağı noktalar üzerinde durulmasıdır. Ancak bu şartla taslağın üçüncü maddesini kabul ettim (Her iki kesimde de, üyeleri yarı yarıya Müslüman ve Hıristiyan olacak olan, halkça seçilmiş birer meclis olacaktır.)”³⁶

Bundan sonra, Alman ve Rus büyükelçileri, Said Halim Paşa ile aralarında yaptıkları esaslar çerçevesinde görüşmeye başladılar. Büyükelçiler tasarının tamamını Sadrazama bildirmediler ve maddeler tek tek ele alındı. Said Halim Paşa, nazırlarının da telkinleriyle bu işin nereye varacağını görmesi sonucunda³⁷, söz konusu projeye, Ekim ayından itibaren itiraz etmeye başladı³⁸.

Diğer taraftan, ıslahat konusunda Avrupa'nın kontrolünü gerekli gören Rusya'nın, vilayetlerde oluşacak meclislere eşit sayıda Müslüman ve Hıristiyan üyenin seçilmesini istemesi de, kendi ülkelerindeki basit bir

tartışmaya bakıldığında -bir tutarsızlık abidesi olarak- çok rahat göze çarpıyordu; Rus Duması, medeni kanunda eşitlik hakkında bir kanun layihası tetkik etmek maksadıyla, bir komisyonun kurulmasına dair, Kade Fırkası tarafından verilen teklifi, 99 reye karşı 152 rey ile reddetmişti. Siyasi bir yönü olmayan bir alanda dahi konunun araştırılmasına izin vermeyen bir devletin, Ermeniler söz konusu olduğunda baş ıslahatçı rolünü icra etmesi, gerçekten hayret verici bir durumdu³⁹.

Rusya Başvekili Kokofçef de Berlin'de yaptığı açıklamalarda; Osmanlı Asyasının bütünlüğü ve muhafazası yönünde bir görüş ileri sürmeyerek, Şarki Anadolu ile ilgili düşüncelerini en yetkili ağızdan bir defa daha zikretmişti. Kokofçef'in açıklamasından anlaşıldığı üzere; Rusya, Vilayat-ı Şarkiye namıyla bilinen altı vilayete bir şahsiyet kazandırmak ve bu şahsiyet sayesinde, bölgeyi devletten bir şekilde ayırmak suretiyle Rumeli'de olduğu gibi, entrika ve hilelere en geniş şekilde yol açmak istemekteydi⁴⁰.

1913 Kasım-Aralık aylarında, İstanbul'daki büyükelçilerle yapılan görüşmelerden sonra bir açıklama yapan Sadrazam Sait Halim Paşa, ahaliyi memnun edecek düzenlemelerin yapılmasının mümkün kılınması halinde, iki genel müfettişin on yıllık bir kontrat ile yabancılardan seçilmesinin önünü açmıştır. Almanya ile Rusya'nın ıslahatın nasıl yapılacağı konusunda fikir birliği sağlamaları sonucunda, 26 Kanun-ı Sani 1329/8 Şubat 1914 tarihinde Sait Halim Paşa ile Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Constantin Goulkevitch arasında imzalanan ıslahat projesi, Ermeni isteklerinin de göz ardı edilmediği bir belge olmuştur. Şarki Anadolu vilayetlerinde yürütülecek ıslahat hususlarını açıklığa kavuşturan bu mutabakat tarihe “Yeniköy Antlaşması” olarak geçmiştir. Kimlerin müfettiş olarak atanacağı konusunda yapılan çalışmalardan

(36) Bavur, a.g.e., s. 147.

(37) Bavur, a.g.e., s. 148.

(38) Kuran, a.g.m., s. 120-121.

(39) Tanin, 14 Teşrin-i Sani 1913. No: 1756. s. 1.

(40) Tercüman-ı Hakikat, 15 Teşrin-i Sani 1913, No: 11708, s. 1.

sonra Hollandalı Westeneck; Sivas, Erzurum, Trabzon, Norveçli Binbaşı Nikola Hoff ise; Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır bölgesi müfettişliklerine atanmışlardır⁴¹. Rusya bu anlaşmayla Osmanlı Devleti'ni çevreleyerek Kafkasya'daki Türk ve Müslüman topluluklarıyla Anadolu'nun bağlantısını kesmek istemiş ve Osmanlı topraklarına ilişkin tarihi emellerini uygulama konusunda önemli bir adım atmıştır.

Yalnız, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine durumun gözden geçirilmesinden sonra meclise bir tezkere sunmuştur. Buna göre; savaş ilanı sebebiyle yapılmak istenen ıslahatın o an için yapılamayacağı, müfettişler ile katiplerine protokol gereği tazminat verilerek, savaş bitiminde esaslı bir ıslahat işine girilmek üzere görevlerine son verilmiş olacaktı. 24 Aralık 1914 tarihinde onaylanan tezkere ile ıslahat yapılmasıyla ilgili faaliyetler durdurulmuştur⁴².

2. Ermenilerin Islahata İlişkin Görüş ve Beklentileri

Ermeni yetkililerin açıklamaları, ıslahatın şekli ortaya çıktıktan kısa süre sonra gelmeye başladı. Bunlardan İzmir Murahhası, Rus Noviya Vremya Gazetesi muhabiri ile yaptığı bir görüşmede; Sultan Abdülhamit'in Ermenistan'ı Ermenisiz bırakmaya çalıştığını, bunun için öteden beri Türklerle Kürtleri şiddet kullanmaya yönelttiğini, özellikle de Kürtleri, sürekli Ermenilere karşı saldırıya teşvik ettiğini ve birbirini takip eden hükümetlerin hiçbirinin, Kürt beylerine karşı icab eden kuvvet ve metaneti ibraz edemediğini söylemiş ve Ermenilere karşı yapılan saldırıların önünün alınması için ıslahata ihtiyaç olmadığını, Kürtleri sıkıştırmanın yeterli olduğunu belirterek şu bilgileri vermiştir:

“Islahata gelince; mutlaka bir zorunluluktur. Yapılacak ıslahatı, devletin dışarıdan yardım almadan yürütmesi mümkün görünmüyor. Abdülhamit, otuz yıl boyunca bu işleri

yürütebilecek memurların yetişmesini engelledi.

Islahatı kendi başlarına yapabileceklerse yapsınlar. Önemli olan bu konuda adım atmaktır. Şayet yapamazlarsa başkalarına yaptırmalıdır⁴³.

Ermeni davasının takibinde büyük rol oynayan Bogos Nubar Paşa ise Fransız gazetelerine verdiği beyanatlarda; Ermenilerin, ne özerk bir idare ne de başka bir devletin hakimiyetinde bulunmak arzusunda olmadıklarını belirtmekteydi. Paşa, Osmanlı Devleti'nin, adliye ve zaptiye müfettişliği, genel müfettişlik, ecnebi uzmanların celbi gibi konularda zamana ihtiyacı bulunduğunu da kabul ediyordu. Yine de bu hususlara rağmen, ecnebi kontrolü konusunda; “ıslahatın cidden uygulanmasını sağlamak için Düvel-i Muazzama'nın kontrolünü talep ediyoruz!” demekten de geri kalmamıştı. Acaba bu kontrolden gerçekten hayır ve bereket mi bekliyorlardı?⁴⁴

Bu sıralarda Osmanlı Kabinesi'nin, geçen zaman içinde, daha önce almış olduğu çeşitli kararları başarıyla gerçekleştirdiği ve bunun da, ıslahat işinin gerçekten de yapılabileceğini ispatladığı söylenmekteydi⁴⁵. Bu durumda yapılması gereken Ermenilerin, kontrol meselesine karşı olduklarını açıklamalarıydı. Böylece Ermeniler ve Osmanlı Hükümeti el ele vererek, birbirlerinin arzularını göz önünde bulundurarak ıslahat meselesini halletmeye çalışabileceklerdi⁴⁶. Ne var ki Paris'te toplanan ve ıslahat konusunu görüşen murahhaslar⁴⁷, Avrupa kontrolünün esas olduğunu, bu olmadığı takdirde felaketten başka bir sonuç alınamayacağını, onun için de Türkiye'nin inat ve ısrardan vazgeçmesi gerektiği belirtmişlerdi⁴⁸. Babıali eğer İstan-

(41) Karaca, “Hüseyin Cahit Yalçın'ın Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı(1913-1914), s.171-173.

(42) Karaca, “Hüseyin Cahit Yalçın'ın Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı(1913-1914), s.173.

(43) Tanin, 7 Temmuz 1913, No: 1654, s.3.

(44) Tercüman-ı Hakikat, 7 Temmuz 1913, No: 11585, s.1.

(45) Tanin, 13 Teşrin-i Evvel 1913, No: 1727, s. 3.

(46) Tercüman-ı Hakikat, 22 Teşrin-i Sani 1913, No. 11715, s. 1.

(47) Bunlar; Duma Eski Başkanı Millukof, Nubar Paşa, Lepsius, Buxtop ve General Lacroix idi.

(48) Tanin, 6 Kanun-ı Evvel 1913, No: 1778, s. 2.

bul'daki Düvel-i Muazzama Süferası tarafından kararlaştırılan ıslahat layihasını kesin olarak ve resmiyette kabul etmezse o zaman, Türkiye'nin mali hususlarla ilgili taleplerinin de karşılanmamasına karar verilmişti⁴⁹.

Konferansa katılan kişilerle yapılan görüşmelere göre, ıslahatın uygulanması sorumluluğunun Rusya'ya verilmek istendiği ve eğer Osmanlı Devleti bu işi yapmayacak olursa da, Ermenilerin, Rusya'nın müdahalesini istemelerini sağlamaya çalıştıkları bildirilmiştir. Rumeli faciasının baş aktörü Buxton'da, Ermenilerin, Rus vatandaşlığını Osmanlı vatandaşlığına tercih edeceklerini -ki, Ermeniler hiçbir zaman böyle bir açıklama yapmamışken- söylemekten geri kalmamıştır. Diyelim ki, Buxton'un dediği oldu ve Rusya, Şarki Anadolu'yu elde etti. O zaman bu bölgede yaşayan, Ermenilerden daha kalabalık olan Türkleri ve Kürtleri ne yapacaktı? Bunları ertesi gün kaldırıp atacak mıydı? Atamayacaktı. Ermeniler, Türkler ve Kürtler beraber yaşamaya devam edeceklerdi. Bu durumda Kafkasya'da, iki milyon Ermeni, on iki milyon da Müslüman bulunacaktı. Ermeniler bu durumda ne olacaktı? Ermeniler siyasi haklarını yitireceklerdi. Meclis-i milli, patrikhane teşkilatı ve diğer imtiyazlar gibi milli haklardan da mahrum kalacaklardı. Ermeniler, Rus tarihine baktıklarında bunu görecektiklerdi. Panislavist politikanın ne olduğu belliydi! Kaldı ki Rusya, Şarki Anadolu'yu ilhak ederse, zaten mevcut politikalarını değiştirecekti. Çünkü çoğunluğa sahip bulunan Müslümanları ihmal etmekten vazgeçecek ve onları kendisine ısındırmaya çalışacaktı⁵⁰.

Bu arada Kırklareli Mebusu Ömer Naci Bey -ki Ermenilere dair önemli incelemeleri bulunmaktaydı- Rusya'da 1905 İhtilali'nden dolayı Taşnaksutyun inkılapçı kadrolarından bir çoklarının Sibiry'a olduklarını düşünmekteydi. Düşüncesine dayanak olarak da Şarki Anadolu'ya gerçekleştirdiği bir seyahatte, Romanof Hanedanı'nın 300. yıl münasebetiyle çıkarmış olduğu aflardan Ermenilerin yararlanmadıklarının, bölge hal-

kı tarafından şikayet konusu edilmesini göstermekteydi. Buna karşılık, Kafkasya'daki Ermenilerin, siyasi ve milli haklara sahip olmadıklarını kesin bir dille ifade etmekteydi.

Naci Bey ayrıca, Ermeni Patriği Zaven Efendi ile de yaptığı bir görüşmede; Ermenilerin, Makedonya'daki bazı kavimlerde görüldüğü gibi ayrılık fikrini taşımadıklarını, Osmanlı unsuru olarak varlıklarını sürdürmek arzusunda olduklarını belirtmiş ve ıslahat meselesinde yabancılar gibi düşünmediklerini ileri sürmüştür⁵¹.

Onca gelişmenin ve açıklamanın ardından bir beyanatta daha bulunan Nubar Paşa da bu meyanda görüşler ileri sürmüştü ve Osmanlı hakimiyetiyle ilgili sadakate dayalı bir üslup kullanmıştır⁵². Nubar Paşa, ortaya konan talebin ardında gizli kapaklı bir şeyin olduğuna hükmettiğinden, ıslahatın söylenildiği gibi tatbik edilmesi ihtimalinden dahi bahsetmek istememiştir⁵³. Bir muhtariyet yönetimi düşünmediğini de söyleyen Nubar Paşa'nın, makul ve doğru olanın Şarki Anadolu'da sadece asayişin sağlanması gerektiği ve ıslahatın ancak Berlin Antlaşması çerçevesinde, Avrupa'nın kontrolünde yapılabileceğini belirtmiş olması kafalarda soru işaretleri bırakmaya yetecekti. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin bekasını isteyen, devlete muhabbeti olan, Osmanlılığı kendisine şiar edinen bir zatın, ıslahatı, Osmanlı Devleti'nin kerhen kabul ettiğine şüphe olmayan aleyhindeki bir ilama isnat etmemesi gerekirdi⁵⁴.

Islahat adına elinden geleni yapan Bab-ı Ali, bir yandan da Paris'teki Ermeni komitesinin Düvel-i Muazzama'ya müracaatını engellemek için çaba harcamış ve hatta bunun için Nubar Paşa'yı İstanbul'a davet etmiştir. Avrupa'nın kontrolünü elzem gören, bunun için Avrupa'yı dolaşarak propaganda

(49) İkdâm, 2 Kanun-ı Evvel 1913, No: 6025, s. 2.

(50) Tercüman-ı Hakikat, 6 Kanun-ı Evvel 1913, No: 11729, s. 1.

(51) Yunus Nadi, "Ermeni ve Islahat Meselelerine Dair Kırklareli Mebusu Ömer Naci Bey ile Mülakat", Tasvir-i Efkar, 16 Kanun-ı Evvel 1913, No: 942-143, s. 1.

(52) Sabah, 15 Kanun-ı Evvel 1913, No: 8707, s. 2.

(53) Peyam, 15 Kanun-ı Evvel 1913, No: 32, s. 1.

(54) Tanin, 9 Kanun-ı Evvel 1913, No: 1781, s. 1.

yapmaya devam eden⁵⁵ Nubar Paşa ise, bu isteğe beklenen cevabı vermemiştir⁵⁶.

Avrupalı Devletler, Ermenilerin sefil ve bedbaht bir halde olduklarını söylemek suretiyle Osmanlıya kusur isnat ediyorlardı. Ancak onlarla birlikte yaşayan Müslümanların durumu Ermenilerden daha iyi bir halde değildi. Ayrıca ıslahatın sadece vaat edildiğini, fakat icra edilmediğini söylüyorlardı ki, bu da hükümetin içinde bulunduğu durumu tam idrak edemediklerini ve şu güne kadar yaptıklarını bilmediklerini ya da bilmezden geldiklerini gösteriyordu⁵⁷.

Islahat konusu çok zora sokulmuştu. Herkes ayrı bir şey söylüyordu. Bu arada, 26 seneden beridir Ermeni ihtilalini üstlenmiş olduğunu söyleyen Hınçakist Fırkası, Eylül ayında Romanya'nın Köstence şehrinde yaptığı kongresinde tasdik etmiş olduğu projeyi, Ermeni milletinin fikrine tercüman olması ümidiyle Tan Gazetesi'ne sunmuştur. Bu projeye göre;

1. Kanuni açıdan herkes eşit olacak.
2. Fikir söylemede, basın, vicdan, seçim ve sosyal konularda serbestlik olacak.
3. Tevfik edilen şahıslar derhal hakim huzuruna çıkarılacak.
4. Kilise ve hükümet birbirinden ayrılacak. Her ruhani daire masraflarını karşılamak için mevkufundaki ruhani oluşuma tabi olacak.
5. Ermenilere silah taşıma hakkı verilecek. Zira Müslümanlar bu hakka sahiptirler.

Merkezi Teşkilat meselesine gelince;

1. Makul bir süre için Avrupa tarafından seçilmiş, bir genel vali atanmalı.
2. Azası genel oy ile makul bir süre için belirlenmiş bir genel meclis oluşturulmalı. Bu hususta din ve mezhep göz önünde bulundurulmalı. Siyasi ve sosyal meseleleri müzakere ve çoğunluk oyu ile karar vermek hakkı ile

ahkam-ı kanuniye ve tanzimiyenin tatbiki bu meclisin yetkisi dahilinde bulunmalı.

3. Genel vali tarafından, genel meclisten seçilecek bir aza, kendisinin seçeceği üyelerle, memlekette idare kuvvetine sahip bir idare meclisi oluşturulmalı.

4. Mahkemelerde, genel mecliste ve idare meclisinde kullanılacak lisan Ermenice olacaktır.

Hıristiyan ile Müslüman arasında eşitlik yoksa, bunlardan biri diğerini yönetecektir. Tercih Hıristiyan'dan yana kullanılacaktır. Burada Türk kitesine karşı hiçbir garimiz yoktur. Özetle; muhtar Ermenistan tesis edilecek diye düşünülebilir. Fakat bu mutedil bir projedir"⁵⁸ denmekteydi.

Bu projeye ortaya çıkan Hınçakist Fırkası, Rusların hazırlamış olduğu ıslahat projesinin bir benzerini kabul etmiş olmanın ötesinde, Ermenilik ve Osmanlılık için yeni bir formül ortaya koymamıştı.

Sonuç

Şarki Anadolu, stratejik önemi haiz ve Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bir geçiş noktası olması hasebiyle, özellikle Balkanlar'ın kaybindan sonra elde tutulması gerekli bir mevkide idi. Ayrıca, devlet açısından bir temel dayanak noktası özelliğini taşıyan ve yaşamsal önemde bir bölge konumunda olduğundan Osmanlı Devleti, burada ıslahat yapmak niyetinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

Osmanlı Devleti, tam bir fiyaskoyla sonuçlanan Balkan ıslahatının ardından, gerekli olduğuna inandığı için gündeme aldığı Şarki Anadolu ıslahatını, toprak bütünlüğü ve hükümlerliği açısından icra etmeyi düşünürken, Büyük Devletler Ermenileri kendi ta-

(55) Tercüman-ı Hakikat, 10 Kanun-ı Evvel 1913, No: 11733, s. 1.

(56) Peyam, 27 Kanun-ı Evvel 1913, No: 44, s. 2.

(57) Peyam, 15 Kanun-ı Evvel 1913, No: 32, s. 1.

(58) Tanin, 16 Kanun-ı Sani 1914, No: 1818, s. 3; Peyam, 16 Kanun-ı Sani 1914, No: 64, s. 1.

rafına çekmek niyetindeydi. İngiltere, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin haklarını savunma bahanesiyle Rusya'nın emellerine set çekmek istiyordu. Rusya ise Doğu Anadolu'daki Ermenileri kendi nüfuzuna alarak Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak suretiyle Akdeniz ve Orta Doğu'ya inmek arzusundaydı. Yani Rusların asıl amacı Ermenilerin bağımsızlığı değil, Ermenileri kendi hedefleri ve çıkarları doğrultusunda kullanmaktı.

Ermeni toplumu ise Rusların Ermeni yanlısı tutumunu kendi hesaplarına yapılmış bir teşebbüs zannetmiş ve Rus siyasetinin aleti olduklarını fark edememişlerdir. Ermeni Patrikhanesi de Büyük Devletler nezdinde girişimlerde bulunarak Şarki Anadolu İslahatı konusunun devamlı gündemde tutulmasını sağlamaya çalışmıştır.

Ermeniler, ıslahat yapılmasının bir zorunluluk olduğu konusunda hemfikirdi. Bununla beraber aralarında bazı görüş ayrılıkları da yok değildi. Ermeni ileri gelenlerinden bazıları, ıslahatın dış desteksiz yürütülmesinin mümkün olmadığını ve ıslahatın uygulanmasının sağlanması hususunda Avrupa'nın kontrolünü talep ederken, Ermeni Patriği ayrılık fikrini taşımadıklarını, Osmanlı unsuru olarak varlıklarını sürdürmek arzusunda olduklarını ve ıslahat meselesinde yabancılar gibi düşünmediklerini söylemiş, Nubar Paşa ise sadakate dayalı bir üslup kullanmıştır. Hınçak Komitesi ise "Muhtar Ermenistan" tesisi düşüncesini mutedil bir proje olarak ortaya atmıştır.

Akdeniz'e ancak o günün şartları içerisinde tarihi emellerine Ermeniler vasıtasıyla ulaşabileceğini düşünen ve Şarki Anadolu konusunda yapılacak her türlü teşebbüse ilgi gösteren Rusya'nın da devreye girmesiyle hız kazanan ıslahat meselesi, bir yandan müttefik bulma kaygısı, bir yandan da dışarıya ıslahat yapıyor görünme düşüncesi, Osmanlı Hükümeti'ni de tedbirler almaya yöneltmiştir. Bab-ı Ali, çeşitli ıslahat projelerini kendi fikri doğrultusunda birleştirmeye çalışmak sure-

tiyle düşündüğü ıslahat projesini uygulamaya başlamıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti ıslahat projesinden vazgeçmek durumunda kalmış, Şarki Anadolu ıslahatı programı uygulanamamış ve ülkenin doğu kesiminin elden çıkması ihtimali ortadan kalkmış, böylece bölge büyük bir siyasi felaketten kurtulmuştur.

Şarki Anadolu ıslahatı projesi, Rusya ve diğer Büyük Devletlerin çıkarları açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu devletler, tüm çabaları neticesinde var olan sorunlara bir çare bulamadıkları gibi, Ermeniler adına olumlu bir gelişme de sağlayamamışlardır. Halisane niyetlerle ortaya çıktığı takdirde çok kolay halledilebilecek bir meseleyi bile rek ve kasten kronik bir açmaza dönüştürmüşlerdir.

Kaynakça

Gazeteler

İkdam
Peyam
Sabah
Tanin
Tasvir-i Efkâr
Tercüman-ı Hakikat

Araştırma Eserleri

AKÇORA, Ergünöz "Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İşyanları ve Türk-Ermeni İlişkilerine Etkileri", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ed. H.C. Güzel, Ankara, 2001.

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C. II., Kısım: III., TTK Basımevi, Ankara, 1991.

ÇALIK, Ramazan, Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Devri Ermeni Olayları, Ankara, 1998.

DEMIREL, Muammer, "İngiliz Belgelerinde Türkiye Ermenilerine Yaklaşım (1860-1918)", Düden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Editörler: İdris Bal, Mustafa Çufalı, 1. Baskı, Ankara, 2003.

ERCAN, Yavuz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2002.

FENDOĞLU, H. Tahsin, "Türk (Osmanlı)-ABD İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu", Düden

Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Editörler: İ. Bal - M. Çufalı, 1. Baskı, Ankara, 2003.

GAILLARD, Gaston Türk-Ermeni Sorun, Çev. Nuri Bilgin, 2. Baskı, İzmir, 2003.

HALAÇOĞLU, Yusuf, Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918, Ankara, 2001.

İLTER, Erdal, Türkiye’de Sosyalist Ermeniler ve Silâhlanma Faalivetleri (1890-1923), İstanbul, 1995.

İLTER, Erdal, “Taşnak Partisinin Ermeni İsyanlarındaki Rolü (1892-1914)”, 21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2000.

KARACA, Ali, “Türkiye’de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği (1878-1915)”, Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (İstanbul; 24-25 Mayıs 2001), İstanbul, 2001.

KARACA, Erdem, “1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi’nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansıması”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaların Dergisi, Yıl 10, S.19(Bahar 2014).

KARACA, Erdem, “Ahmet Ağaoğlu’nun Kaleminden Şarki Anadolu İslahatı(1913-1914)”, Gazi Akademik Bakış, C. 3, S.6, Yaz 2010.

KARACA, Erdem, “Hüseyin Cahit Yalçın’ın Kaleminden Şarki Anadolu İslahatı(1913-1914), Gazi Akademik Bakış, C.4, S.7, Kış 2010.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983, C. VIII.

KILIÇ, Davut, “Rusya’nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesinin Rolü (1828-1915)”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2001, C. I, S. 2.

KURAN, Ercüment, “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)”, Tarih Boyunca Türk-

lerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (Erzurum; 8-12 Ekim 1984). Ankara. 1985.

KURAN, Ercüment, “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, ed. H. Celal Güzel, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001.

KURAT, Yuluğ Tekin, “Doğu Anadolu’da Ermeni Sorunu (1900- 1920)”, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (Erzurum; 8-12 Ekim 1984), Ankara, 1985.

KÜÇÜK, Cevdet, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897). İstanbul, 1986.

MC CARTHY, Justin, Kim Başlattı?, Çev. Sedat İşçi, 1. Baskı, İzmir, 2003.

MÜNİR SÜREYYA BEY, Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914), Yayına Hazırlayanlar: U. Demirbaş, A. O. Çınar, M. Demirel, S. Dilber, R. Karacakaya, N. Koltuk, Ü. Ünemlioglu, BOA, Ankara, 2001.

SERTOĞLU, Mithat, “Türkiye’de Ermeni Meselesi”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 1,3, İstanbul, 1967.

ŞAŞMAZ, Musa “Ermeniler Hakkında Reformların Uygulanması (1895- 1897)”. Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ed. H. Celâl Güzel, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001.

ŞEHİRLİ, Y. Atila, “Osmanlı Devleti’nde İhtilâci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Editörler: İdris Bal, Mustafa Çufalı, 1. Baskı, Ankara, 2003.

YUNUS NADİ (ABALIOĞLU), “Ermeni ve İslahat Meselelerine Dair Kırklareli Mebusu Ömer Naci Bey ile Mülakat”, Tasvir-i Efkâr, 16 Kanun-ı Evvel 1913, No: 942-143.